BUXGALTERIYA HISOBI OBYEKTLARINI TAN OLISHNING MOHIYATI, MEZONLARI VA TARTIBI

Boyqobilova I. J.
SamISI Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobi va audit kafedrasi assistenti
Raxmatova Munisa Tolibjonovna

Samarqand iqtisodiyot va servis istituti talabasi

Annotatsiya. Buxgalteriya hisobi obyektlarini tan olish masalasi moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi va axborot sifati bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, ushbu jarayonda yagona yondashuvning mavjud emasligi amaliyotda turli talqin va xatolarga sabab bo‘lmoqda. Tadqiqotda buxgalteriya hisobi obyektlarini tan olishning iqtisodiy mohiyati, ularni e’tirof etish mezonlari hamda amaliy qo‘llash tartibi tizimli tahlil va qiyosiy yondashuv asosida o‘rganildi. Ilmiy izlanish davomida aktiv, majburiyat, daromad va xarajatlarni tan olishda iqtisodiy manfaatlarning mavjudligi, baholashning ishonchliligi hamda xo‘jalik operatsiyalarining huquqiy asoslari asosiy mezon sifatida namoyon bo‘lishi aniqlandi. Shuningdek, xalqaro standartlar va milliy amaliyot o‘rtasidagi ayrim tafovutlar hisob obyektlarini tan olish jarayonida ma’lumotlarning bir xil shakllanishiga to‘sqinlik qilishi asoslab berildi. Tadqiqot natijasida buxgalteriya hisobi obyektlarini tan olish tartibini takomillashtirish moliyaviy hisobotlarning shaffofligini oshirish, boshqaruv qarorlarini yanada asosli qabul qilish hamda hisob tizimining samaradorligini kuchaytirishga xizmat qilishi xulosa qilindi.

Kalit so‘zlar: buxgalteriya hisobi, hisob obyektlari, tan olish mezonlari, moliyaviy hisobot, aktivlar, majburiyatlar, iqtisodiy manfaat.

Аннотация. Вопрос признания объектов учета напрямую связан с достоверностью финансовой отчетности и качеством информации, а отсутствие единого подхода к этому процессу приводит к различным интерпретациям и ошибкам на практике. В исследовании на основе систематического анализа и сравнительного подхода изучена экономическая сущность признания объектов учета, критерии их признания и порядок их практического применения. В ходе научного исследования установлено, что наличие экономических выгод, достоверность оценки и правовая основа экономических операций являются основными критериями признания активов, обязательств, доходов и расходов. Также обосновано, что некоторые различия между международными стандартами и национальной практикой препятствуют единообразному формированию информации в процессе признания объектов учета. В результате исследования сделан вывод о том, что совершенствование процедуры признания объектов учета повысит прозрачность финансовой отчетности, позволит принимать более обоснованные управленческие решения и улучшит эффективность системы учета.

Ключевые слова: Бухгалтерский учет, объекты бухгалтерского учета, критерии признания, финансовая отчетность, активы, обязательства, экономическая выгода.

Abstract. The issue of recognizing accounting objects is directly related to the reliability of financial statements and the quality of information, and the lack of a unified approach to this process leads to various interpretations and errors in practice. The study studied the economic essence of recognizing accounting objects, the criteria for their recognition, and the procedure for their practical application based on a systematic analysis and comparative approach. During the scientific research, it was determined that the presence of economic benefits, the reliability of the assessment, and the legal basis of economic transactions are the main criteria for recognizing assets, liabilities, income, and expenses. It was also substantiated that some differences between international standards and national practice prevent the uniform formation of information in the process of recognizing accounting objects. As a result of the study, it was concluded that improving the procedure for recognizing accounting objects will increase the transparency of financial statements, make more informed management decisions, and enhance the efficiency of the accounting system.

Keywords: accounting, accounting objects, recognition criteria, financial reporting, assets, liabilities, economic benefit.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida xo‘jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy faoliyatini to‘g‘ri aks ettirish va ishonchli moliyaviy axborot shakllantirish masalasi buxgalteriya hisobi tizimining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, buxgalteriya hisobi obyektlarini tan olish jarayoni moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligi, shaffofligi hamda foydalanuvchilar uchun amaliy ahamiyatini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Korxona aktivlari, majburiyatlari, daromadlari va xarajatlarini qaysi paytda va qanday mezonlar asosida hisobga olish masalasi nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy boshqaruv qarorlarini qabul qilishda ham muhim o‘rin egallaydi. Chunki moliyaviy hisobotlarda obyektlarning noto‘g‘ri tan olinishi korxona moliyaviy holatini buzib ko‘rsatishga, investorlar va kreditorlar uchun noto‘g‘ri axborot shakllanishiga hamda iqtisodiy qarorlarning samarasiz bo‘lishiga olib keladi. Shu sababli buxgalteriya hisobi obyektlarini tan olishning mohiyati, mezonlari va tartibini ilmiy jihatdan chuqur o‘rganish zamonaviy buxgalteriya hisobi tizimining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Hozirgi davrda iqtisodiy munosabatlarning murakkablashuvi, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi hamda xalqaro moliyaviy hisobot standartlarining keng qo‘llanilishi hisob obyektlarini tan olish masalasiga yangicha yondashuvni talab qilmoqda. Xususan, xo‘jalik operatsiyalarining iqtisodiy mazmunini huquqiy shakldan ustun qo‘yish tamoyili ayrim obyektlarni tan olishda turli qarama-qarshiliklarni yuzaga keltirmoqda. Amaliyotda ayrim aktiv yoki majburiyatlarning tan olinishi bo‘yicha qarorlar subyektiv yondashuv asosida shakllanayotgani natijasida moliyaviy hisobotlarning taqqoslanuvchanligi va ishonchliligi pasaymoqda. Bundan tashqari, milliy buxgalteriya hisobi tizimi bilan xalqaro standartlar o‘rtasidagi ayrim metodologik tafovutlar ham hisob obyektlarini tan olish jarayonida muammolarni keltirib chiqarmoqda. Ayniqsa, iqtisodiy manfaatlarning kelgusida olinishi ehtimoli, qiymatni ishonchli baholash darajasi hamda nazorat mezonlarining amaliy qo‘llanishi bo‘yicha yagona yondashuvning to‘liq shakllanmaganligi ilmiy tadqiqotlarga ehtiyojni kuchaytiradi.

Mazkur maqoladagi asosiy muammo shundan iboratki, buxgalteriya hisobi obyektlarini tan olish mezonlari nazariy jihatdan mavjud bo‘lsa-da, ularni amaliyotda qo‘llashda turli talqinlar va metodologik nomuvofiqliklar yuzaga kelmoqda. Natijada ayrim xo‘jalik operatsiyalari moliyaviy hisobotlarda noto‘g‘ri aks ettirilishi yoki umuman tan olinmasligi mumkin. Bu esa moliyaviy axborot sifatining pasayishiga hamda manfaatdor foydalanuvchilar tomonidan noto‘g‘ri iqtisodiy qarorlar qabul qilinishiga sabab bo‘ladi. Muammoning yana bir jihati shundaki, ayrim ilmiy manbalarda buxgalteriya hisobi obyektlarini tan olish jarayoni faqat texnik hisob jarayoni sifatida talqin qilinadi, holbuki ushbu jarayonning iqtisodiy, huquqiy va boshqaruv jihatlari o‘zaro chambarchas bog‘liqdir. Shu bois mazkur masalani kompleks yondashuv asosida o‘rganish ilmiy va amaliy jihatdan muhim hisoblanadi.

Mavzu yuzasidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab tadqiqotchilar buxgalteriya hisobi obyektlarini tan olish mezonlarini asosan xalqaro standartlar doirasida o‘rganishga e’tibor qaratgan. Ayrim ishlarda aktiv va majburiyatlarni tan olishning iqtisodiy mohiyati yoritilgan bo‘lsa, boshqa tadqiqotlarda moliyaviy hisobot elementlarini baholash usullariga urg‘u berilgan. Biroq mavjud ilmiy ishlarda tan olish mezonlarining amaliy qo‘llanish mexanizmi, milliy va xalqaro yondashuvlarning o‘zaro farqli jihatlari hamda iqtisodiy mazmunning ustuvorligi masalasi yetarli darajada tizimli tahlil qilinmagan. Shuningdek, buxgalteriya hisobi obyektlarini tan olishning nazariy asoslari bilan amaliy qo‘llash o‘rtasidagi bog‘liqlik ko‘p hollarda fragmentar tarzda o‘rganilgan. Aynan mana shu jihatlar mazkur tadqiqotning ilmiy bo‘shlig‘ini tashkil etadi.

Mazkur maqolani o‘qish jarayonida izlanuvchilar quyidagi uchta muhim savolga ilmiy asoslangan javob olishlari mumkin: birinchidan, buxgalteriya hisobi obyektlarini tan olishning iqtisodiy mohiyati nimadan iborat va u moliyaviy hisobot sifatiga qanday ta’sir ko‘rsatadi; ikkinchidan, hisob obyektlarini tan olishda qo‘llaniladigan asosiy mezonlar qaysilar va ular amaliyotda qanday muammolarni yuzaga keltiradi; uchinchidan, milliy buxgalteriya amaliyoti bilan xalqaro standartlar o‘rtasidagi tafovutlar tan olish jarayoniga qanday ta’sir etadi va ularni bartaraf etishning qanday usullari mavjud. Ushbu savollar mavzuning nazariy va amaliy ahamiyatini ochib berishda muhim o‘rin tutadi hamda tadqiqotning umumiy yo‘nalishini belgilaydi.

Mazkur maqolaning boshqa ilmiy ishlardan farqli jihati shundaki, unda buxgalteriya hisobi obyektlarini tan olish masalasi faqat nazariy mezonlar asosida emas, balki iqtisodiy mazmun, amaliy

qo‘llash mexanizmi va moliyaviy hisobot sifati bilan uzviy bog‘liq holda kompleks yondashuv asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, tadqiqotda milliy va xalqaro yondashuvlarning o‘zaro bog‘liqligi hamda mavjud metodologik muammolar tizimli ravishda yoritiladi. Bu esa mavzuni faqat standart talqin doirasida emas, balki zamonaviy iqtisodiy munosabatlar va amaliy hisob tizimi nuqtayi nazaridan o‘rganish imkonini beradi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi buxgalteriya hisobi obyektlarini tan olishning mohiyati, asosiy mezonlari va amaliy qo‘llash tartibini ilmiy jihatdan tahlil qilish hamda ushbu jarayonda yuzaga kelayotgan metodologik muammolarni aniqlashdan iborat. Shu bilan birga, tadqiqot doirasida hisob obyektlarini tan olishda iqtisodiy manfaat, nazorat, baholashning ishonchliligi va huquqiy asoslarning o‘rni o‘rganiladi. Tadqiqot gipotezasi sifatida shunday qarash ilgari suriladiki, agar buxgalteriya hisobi obyektlarini tan olish mezonlari iqtisodiy mazmun ustuvorligi asosida tizimli ravishda qo‘llansa, moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi va axborot sifati sezilarli darajada oshadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Buxgalteriya hisobi obyektlarini tan olish masalasi iqtisodiy adabiyotlarda moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta’minlash bilan bog‘liq eng muhim metodologik yo‘nalishlardan biri sifatida talqin qilinadi. Ayniqsa, bozor iqtisodiyoti sharoitida xo‘jalik operatsiyalarining murakkablashuvi, moliyaviy axborot foydalanuvchilari sonining ortishi hamda xalqaro standartlarga moslashuv jarayonlari ushbu mavzuning ilmiy ahamiyatini yanada kuchaytirdi. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda hisob obyektlarini tan olish nafaqat texnik hisob amaliyoti, balki iqtisodiy manfaat, nazorat, baholashning ishonchliligi va moliyaviy natijalarni haqqoniy aks ettirish bilan bog‘liq kompleks jarayon sifatida ko‘rib chiqilmoqda. Shu nuqtai nazardan, moliyaviy hisobot elementlarini tan olish mezonlarini ilmiy asoslash masalasi iqtisodiy tadqiqotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan.

O‘zbekistonlik olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda buxgalteriya hisobi obyektlarini tan olishning nazariy va metodologik jihatlari turli yondashuvlar asosida yoritilgan. Xususan, S. N. Tashnazarov moliyaviy hisobotning nazariy va metodologik asoslarini takomillashtirishga bag‘ishlangan tadqiqotlarida moliyaviy hisobot elementlarini tan olishda iqtisodiy mazmunning ustuvorligini asosiy tamoyil sifatida ilgari suradi. Olimning fikricha, xo‘jalik operatsiyalarini hisobda aks ettirishda ularning faqat huquqiy shakliga emas, balki iqtisodiy mohiyatiga ustuvor ahamiyat berilishi moliyaviy axborot sifatini oshiradi. Shuningdek, u xalqaro moliyaviy hisobot standartlari asosida tan olish mezonlarini tizimlashtirish orqali moliyaviy hisobotlarning taqqoslanuvchanligini ta’minlash mumkinligini ta’kidlaydi.

Tashnazarovning “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari” va “Xalqaro hisob asoslari” nomli ilmiy ishlarida aktivlar, majburiyatlar, daromad va xarajatlarni tan olish mezonlari xalqaro standartlar talablari asosida izohlangan. Ushbu tadqiqotlarda hisob obyektlarini tan olishda iqtisodiy manfaatlarning kelgusida olinishi ehtimoli hamda obyekt qiymatini ishonchli baholash asosiy mezon sifatida talqin qilinadi. Muallif moliyaviy hisobot elementlarini tan olishning amaliy jihatlarini xalqaro tajribalar bilan bog‘lagan holda yoritadi hamda milliy buxgalteriya tizimining xalqaro standartlarga integratsiyalashuvi zarurligini asoslaydi.

K. B. Urazov o‘z ilmiy ishlarida moliyaviy hisobotning mazmuni va xalqaro standartlar asosida shakllanish jarayonini tahlil qilgan. Olim hisob obyektlarini tan olishni moliyaviy hisobot sifati bilan bevosita bog‘liq jarayon sifatida baholab, aktiv va majburiyatlarni e’tirof etishda nazorat va iqtisodiy foyda mezonlariga alohida urg‘u beradi. Urazovning yondashuvida hisob tizimining amaliy samaradorligi va foydalanuvchilar uchun axborotning foydalilik darajasi muhim o‘rin egallaydi. Shu jihatdan uning qarashlari moliyaviy hisobotning amaliy ahamiyatini kuchaytirishga qaratilganligi bilan ajralib turadi.

B. I. Isroilov tomonidan ishlab chiqilgan nazariy yondashuvlarda esa buxgalteriya hisobi zamonaviy iqtisodiy konsepsiyalar bilan bog‘liq holda tahlil qilinadi. Olim hisob obyektlarini tan olish jarayonida axborotning haqqoniyligi va foydalanuvchilar ehtiyojiga mosligi ustuvor ahamiyatga ega ekanligini qayd etadi. Uning ilmiy qarashlarida buxgalteriya hisobi faqat hisob-kitob tizimi emas, balki boshqaruv va strategik qarorlar qabul qilishning muhim axborot manbai sifatida talqin qilinadi. Shu sababli hisob obyektlarini tan olish mezonlari iqtisodiy qarorlarning sifatiga ta’sir qiluvchi omil sifatida baholanadi.

A. X. Pardayev o‘z tadqiqotlarida buxgalteriya hisobi metodologiyasini takomillashtirish masalalariga e’tibor qaratib, hisob obyektlarini tan olishning metodik asoslarini ishlab chiqishga harakat qilgan. Olimning fikricha, milliy hisob tizimida ayrim xo‘jalik operatsiyalarining tan olinishi bo‘yicha yagona metodologik yondashuv mavjud emasligi moliyaviy hisobotlarning sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois u metodologik tamoyillarni xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashtirish zarurligini ta’kidlaydi.

H. N. Musayev moliyaviy hisob obyektlarini tan olish va baholashning nazariy asoslarini o‘rganar ekan, tan olish mezonlarini baholash jarayoni bilan uzviy bog‘liq holda ko‘rib chiqadi. Uning tadqiqotlarida aktiv va majburiyatlarni tan olishda baholashning ishonchliligi hal qiluvchi omil sifatida talqin etiladi. Olim ayrim xo‘jalik operatsiyalarida obyektning iqtisodiy mazmuni bilan uning qiymatini aniqlash imkoniyati o‘rtasida nomuvofiqlik mavjudligini ko‘rsatib beradi. Bu esa hisob obyektlarini tan olishda metodologik muammolarni yuzaga keltiradi.

So‘nggi yillarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda xalqaro moliyaviy hisobot standartlari asosida hisob obyektlarini tan olish masalasiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, N. Rizaev tomonidan nomoddiy aktivlarni xalqaro standartlar asosida hisobga olishga bag‘ishlangan tadqiqotda tan olish mezonlarining amaliy qo‘llanishi tahlil qilingan. Muallif nomoddiy aktivlarni tan olishda iqtisodiy manfaatlarning mavjudligi va aktiv ustidan nazorat mezonlari amaliyotda murakkab masalalardan biri ekanligini qayd etadi. Shuningdek, xalqaro standartlar asosida hisob yuritish milliy amaliyotdagi ayrim metodologik cheklovlarni bartaraf etishga xizmat qilishi ta’kidlanadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, mavjud ilmiy tadqiqotlarda buxgalteriya hisobi obyektlarini tan olish mezonlari alohida jihatlar asosida o‘rganilgan bo‘lsa-da, ushbu masalaning iqtisodiy mohiyat, metodologik yondashuv va amaliy qo‘llash mexanizmlarini o‘zaro bog‘liq holda kompleks tahlil qilish yetarli darajada amalga oshirilmagan. Ayniqsa, milliy va xalqaro standartlar o‘rtasidagi tafovutlarning hisob obyektlarini tan olish jarayoniga ta’siri, iqtisodiy mazmun ustuvorligining amaliy qo‘llanish darajasi hamda moliyaviy axborot sifatiga ta’siri bo‘yicha ilmiy qarashlar hali to‘liq shakllanmagan. Shu sababli buxgalteriya hisobi obyektlarini tan olishning mohiyati, mezonlari va tartibini zamonaviy iqtisodiy sharoit hamda xalqaro standartlar talablari asosida tizimli tadqiq etish mazkur ilmiy ishning asosiy zaruratini belgilaydi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda buxgalteriya hisobi obyektlarini tan olishning mohiyati, mezonlari va amaliy qo‘llash tartibini o‘rganishga qaratilgan kompleks tadqiqot yondashuvi qo‘llanildi. Tadqiqot dizayni sifatida nazariy va amaliy tahlilni uyg‘unlashtiruvchi sifat usuli tanlandi, chunki ushbu yondashuv hisob obyektlarini tan olish bilan bog‘liq metodologik masalalarni chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Tadqiqotning axborot bazasini xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, milliy buxgalteriya hisobi me’yoriy hujjatlari, OAK tomonidan tan olingan ilmiy jurnallarda chop etilgan maqolalar, monografiyalar hamda iqtisodchi olimlarning ilmiy ishlari tashkil etdi. Tadqiqot namunasi sifatida moliyaviy hisobot elementlarini tan olishga oid nazariy qarashlar va amaliy yondashuvlar tanlab olindi. Tahlil jarayonida qiyosiy tahlil, mantiqiy umumlashtirish, iqtisodiy tahlil, sintez va tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. Ma’lumotlarni qayta ishlashda ilmiy abstraksiyalash, guruhlash va analitik taqqoslash usullari qo‘llanib, turli metodologik yondashuvlarning o‘zaro farqli jihatlari baholandi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ushbu tadqiqotda buxgalteriya hisobi obyektlarini tan olish jarayonining mohiyati, mezonlari va amaliy qo‘llash tartibi bo‘yicha asosiy empirik va nazariy natijalar umumlashtirildi. Tahlil jarayonida aktivlar, majburiyatlar, daromadlar va xarajatlarni tan olishga oid amaldagi yondashuvlar tizimli ravishda o‘rganildi. Olingan natijalar hisob obyektlarini tan olishda iqtisodiy mazmun, huquqiy asos va baholash imkoniyati asosiy komponentlar sifatida qo‘llanilayotganini ko‘rsatdi. Shuningdek, turli hisob obyektlari bo‘yicha tan olish mezonlarining qo‘llanish darajasida farqlar mavjudligi aniqlandi. Tadqiqot davomida moliyaviy hisobot elementlarini tan olish jarayoni bir xil amaliy standartlar asosida to‘liq uyg‘unlashmagan holatlar ham kuzatildi. Natijalar buxgalteriya hisobi amaliyotida tan olish jarayonining murakkab va ko‘p bosqichli ekanligini tasdiqladi. Bu holat tadqiqot doirasida ko‘rib chiqilgan barcha elementlar uchun umumiy xulosa sifatida qayd etildi. Natijalar tizimlashtirildi. Ma'lumotlar umumlashtirildi va qayd etildi. Yakunlandi.

Adabiyotlar tahlilida aniqlangan bo‘shliq shundan iboratki, buxgalteriya hisobi obyektlarini tan olish mezonlari ko‘pincha alohida komponentlar sifatida o‘rganilgan bo‘lib, ularning integratsiyalashgan amaliy qo‘llanilishi yetarli darajada yoritilmagan. Mazkur tadqiqot ushbu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan bo‘lib, tan olish jarayonining iqtisodiy mohiyati, mezonlari va amaliy tartibi bir tizimda tahlil qilindi. Maqola doirasida tan olishning iqtisodiy mohiyati aktiv va majburiyatlarning iqtisodiy resurs sifatida tan olinishi, mezonlar esa nazorat va baholash talablariga asoslanishi, milliy va xalqaro yondashuvlarda esa qo‘llash darajasidagi farqlar mavjudligi qayd etildi. Shuningdek, mavjud yondashuvlar tizimlashtirilmaganligi sababli, hisob obyektlarini tan olishda yagona amaliy model shakllanmaganligi aniqlandi. Bu holat tadqiqot mavzusining dolzarbligini yanada kuchaytiradi. Natijalar asosida tan olish jarayonini tizimli yondashuv asosida ko‘rib chiqish zarurati mavjudligi qayd etildi. Shu bilan birga, kirish qismida belgilangan savollar bo‘yicha asosiy yo‘nalishlar aniqlashtirildi. Ushbu yo‘nalishlar hisob obyektlarini tan olishning nazariy va amaliy chegaralarini belgilashga xizmat qiladi. Natijalar faqat kuzatuv darajasida qayd etildi. Qo‘shimcha tekshiruvlar rejalashtirilmoqda. Yakuniy natija emas. deyiladi.

Tadqiqot davomida buxgalteriya hisobi obyektlarini tan olish mezonlari amaliyotda turlicha qo‘llanilishi kuzatildi. Aktivlar va majburiyatlarni tan olish jarayonida iqtisodiy resursning mavjudligi va nazorat imkoniyati asosiy belgilar sifatida qayd etildi. Daromad va xarajatlarni tan olishda esa ularning kelgusidagi iqtisodiy oqimlar bilan bog‘liqligi holatlari kuzatildi. Ba’zi holatlarda tan olish mezonlarining to‘liq bajarilmasligi natijasida hisob obyektlari kechiktirib aks ettirilgan holatlar aniqlandi. Bu jarayon moliyaviy hisobot elementlarining shakllanish ketma-ketligida nomuvofiqliklar mavjudligini ko‘rsatdi. Tan olish jarayonida iqtisodiy mazmun va huquqiy shakl o‘rtasidagi farqlar ham qayd etildi. Shuningdek, mezonlarning bir xil talqin qilinmasligi natijalarning turlicha shakllanishiga olib kelishi kuzatildi. Hisob obyektlari bo‘yicha ma’lumotlar turli bosqichlarda qayta ishlanishi aniqlangan. Ba’zi holatlarda baholash va tan olish jarayonlari o‘rtasida vaqt farqi mavjudligi qayd etildi. Natijalar hisob tizimida standartlashtirish darajasining yetarli emasligini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, tan olish mezonlari bo‘yicha amaliy qarorlar subyektiv yondashuvga bog‘liqligi aniqlandi. Bu holatlar tizimli yondashuvni kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi. Ma’lumotlar kuzatuv darajasida qayd etildi. Qo‘shimcha tekshiruv talab etiladi yakuniy holat emas deyiladi.

Tadqiqotda bir qator metodologik cheklovlar mavjudligi qayd etildi. Avvalo, ma’lumotlar asosan nazariy va tavsifiy manbalarga tayangan. Empirik ma’lumotlarning cheklanganligi natijalarni umumlashtirish imkoniyatini kamaytiradi. Tanlov namunasi keng miqyosli statistik bazani o‘z ichiga olmaydi. Shuningdek, ayrim hisob obyektlari bo‘yicha ma’lumotlar to‘liq kuzatilmagan. Statistik usullar cheklangan darajada qo‘llanildi. Natijalar faqat mavjud axborot bazasiga asoslangan holda shakllantirildi. Vaqt chegaralari ham tadqiqot ko‘lamiga ta’sir ko‘rsatgan. Natijalarni boshqa sharoitlarga to‘liq ko‘chirish mumkin emas. Ba’zi ma’lumotlar umumiylashtirilgan ko‘rinishda qayd etildi. Bu esa aniqlik darajasini cheklaydi. Raqamli ma’lumotlar yetarli darajada mavjud emas. Shu sababli qo‘shimcha tadqiqotlar zarur. Cheklovlar natijalarni faqat tavsifiy darajada qoldiradi. Hisoblash jarayonlari to‘liq avtomatlashtirilmagan. Ma’lumotlar sifati bir xil emas. Bu holat tahlil natijalariga ta’sir qiladi. Qo‘shimcha tekshiruv talab etiladi4. yakuniy xulosa berilmaydi deyiladi.

Tadqiqot natijalari buxgalteriya hisobi amaliyoti uchun muhim ahamiyatga ega. Hisob obyektlarini tan olish jarayonini tizimli tashkil etish zarurati ta’kidlandi. Moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshirishda mezonlarni birxillashtirish muhim hisoblanadi. Natijalar bank bo‘lmagan korxonalar uchun ham qo‘llanilishi mumkin. Amaliyotda qaror qabul qilish jarayonini yaxshilashga xizmat qiladi. Hisob siyosatini shakllantirishda mezonlar aniq belgilanishi kerak. Bu esa moliyaviy axborot sifati oshishiga olib keladi. Natijalar korxona boshqaruv tizimiga ham foyda keltiradi. Investorlar uchun axborot shaffofligi oshadi. Bu qarorlar qabul qilishda aniqlikni ta’minlaydi. Shuningdek, buxgalteriya hisobi tizimini modernizatsiya qilishga yordam beradi. Natijalar milliy amaliyot uchun ham foydali. Ular xalqaro standartlarga moslashuvni osonlashtiradi. Moliyaviy barqarorlikni oshirishga xizmat qiladi. Natijalar strategik rejalashtirishda qo‘llanilishi mumkin. Korxona samaradorligini oshirishga yordam beradi. Hisob tizimi ishonchliligini kuchaytiradi. yakuniy foyda sifatida qayd etiladi deyiladi.

Tadqiqot yakunida hisob obyektlarini tan olish jarayonining tizimli tahlili amalga oshirildi. Kirish qismida berilgan uchta asosiy savolga javoblar empirik kuzatuvlar asosida shakllantirildi. Adabiyotlarda

aniqlangan bo‘shliq bo‘yicha ma’lumotlar to‘liq qayd etildi. Natijalar faqat tavsifiy ko‘rinishda jamlandi. Qo‘shimcha tadqiqotlar zarurligi aniqlangan. Hisob obyektlarini tan olish jarayoni kompleks tizim sifatida ko‘rib chiqildi. Har bir element bo‘yicha alohida kuzatuvlar qayd etildi. Ma’lumotlar tizimlashtirilgan holda taqdim etildi. Natijalar faqat kuzatuv darajasida saqlandi. Qo‘shimcha tekshiruvlar talab qilinadi yakuniy xulosa berilmaydi deyiladi. Natijalar faqat hujjatlashtirish maqsadida qayd etilgan empirik ma’lumotlardan iborat deb hisoblanadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalariga asoslanib shuni ta’kidlash mumkinki, buxgalteriya hisobi obyektlarini tan olish jarayoni moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi va axborot sifatini belgilovchi eng muhim metodologik bosqichlardan biri hisoblanadi. O‘rganilgan nazariy va amaliy yondashuvlar shuni ko‘rsatdiki, aktivlar, majburiyatlar, daromadlar va xarajatlarni tan olishda iqtisodiy mazmun, nazorat imkoniyati hamda ishonchli baholash mezonlari asosiy rol o‘ynaydi, biroq ularning amaliy qo‘llanish darajasi turlicha shakllanmoqda. Shuningdek, milliy va xalqaro buxgalteriya standartlari o‘rtasidagi ayrim nomuvofiqliklar hisob obyektlarini tan olish jarayonida metodologik murakkabliklarni yuzaga keltirishi aniqlandi. Bu esa moliyaviy hisobot elementlarining bir xil talqin qilinishiga to‘sqinlik qiluvchi omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot davomida kirish qismida qo‘yilgan savollarga javoban, tan olishning iqtisodiy mohiyati uning xo‘jalik resurslari va majburiyatlarni real iqtisodiy foyda bilan bog‘lashida ekanligi, mezonlar esa iqtisodiy manfaat va ishonchli o‘lchash imkoniyatiga asoslanishi, amaliyotdagi tafovutlar esa standartlarning bir xil talqin qilinmasligi bilan izohlanishi aniqlandi. Shu bilan birga, adabiyotlar tahlilida aniqlangan bo‘shliq — tan olish mezonlarining integratsiyalashgan, tizimli va amaliy model sifatida yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi — ushbu tadqiqotda qisman yoritildi.

Umuman olganda, buxgalteriya hisobi obyektlarini tan olish jarayonini takomillashtirish uchun iqtisodiy mazmun ustuvorligini kuchaytirish, milliy amaliyotni xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashtirish hamda metodologik yondashuvlarni birxillashtirish zarur. Bu esa moliyaviy hisobotlarning shaffofligi, taqqoslanuvchanligi va boshqaruv qarorlarining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Tashnazarov, S. N. (2018). Moliyaviy hisobotning nazariy va metodologik asoslarini takomillashtirish. MoreBooks.
2. Tashnazarov, S. N. (2019). Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti.
3. Tashnazarov, S. N. (2020). Xalqaro hisob asoslari. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti.
4. Tashnazarov, S. N. (2022). Buxgalteriya hisobiga kirish. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti.
5. Rizaev, N. (2024). O‘zbekistonda buxgalteriya hisobining xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (nomoddiy aktivlar misolida). Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 2(1), 106–125. https://doi.org/10.60078/2992-877X-2024-vol2-iss1-pp106-125
6. Urazov, K. B. (2020). Moliyaviy hisobot va uning xalqaro standartlari. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti.
7. Isroilov, B. I. (2019). Buxgalteriya hisobi nazariyasi va zamonaviy konsepsiyalari. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti nashriyoti.
8. Pardayev, A. X. (2018). Buxgalteriya hisobi metodologiyasini takomillashtirish masalalari. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti.
9. Musayev, H. N. (2017). Moliyaviy hisob obyektlarini tan olish va baholashning nazariy asoslari. Toshkent moliya instituti..